

ПІДСТАВИ ВІДСТУПУ ВЕРХОВНОГО СУДУ ВІД ІСНУЮЧОЇ ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ: ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ

GROUNDINGS FOR DEPARTING THE SUPREME COURT FROM THE EXISTING LEGAL POSITION: PRACTICAL APPROACHES

Курбанова А.Р., аспірантка кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумський державний університет,
суддя

Шосткинський міськрайонний суд Сумської області

У статті розглядається важливий аспект фундаментального принципу єдності судової системи – єдності судової практики. Забезпечення стабільності та єдності судової практики є однією з основних проблем, що стоять перед судовою владою, передусім, Верховним Судом. Існування протилежних правових позицій Верховного Суду негативно впливає на правозастосування та дезорієнтує суди нижчих інстанцій у подібних справах.

Дана робота присвячена не просто науковій розвідці, а поглибленому пошуку в напрямку вивчення існуючого механізму врегулювання суперечностей у судовій практиці. Метою є вдосконалення цього механізму задля задоволення потреби у забезпеченні права кожного на справедливий суд та очікувань суспільства щодо розумної передбачуваності судових рішень.

Законодавчий механізм врегулювання суперечностей у судовій практиці ґрунтується на діяльності Верховного Суду. Ця діяльність полягає в усуненні розбіжностей, що існують у судовій практиці, як через виправлення помилок, так і шляхом надання конкретних прикладів правозастосування.

Методологічною основою дослідження стала сукупність сучасних загальнонаукових і спеціальних методів, які використовуються у правознавстві.

Сьогодні на практиці основним засобом забезпечення сталості та єдності судової практики є постанови Верховного Суду, в яких формується висновок щодо застосування норм права у подібних правовідносинах. В умовах мінливості вітчизняного права доведена правотворча роль Верховного Суду, який повинен забезпечити правильне тлумачення закону з позицій розумності та справедливості. Разом з тим без ефективного забезпечення сталості та єдності судової практики власне самого Верховного Суду за рахунок чіткого визначення підстав для відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції реалізація цієї мети на практиці неможлива.

У цій роботі узагальнено практичні підходи до підстав застосування відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції, що вже склалися. Також з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини та Верховного Суду запропоновано врегулювання на законодавчому рівні підстав застосування відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції.

Ключові слова: Верховний Суд, правовий висновок, правова позиція, судова помилка, відступ від правового висновку, процесуальний закон, рішення Верховного Суду, правовий висновок Верховного Суду.

The article considers an essential aspect of the fundamental principle of the unity of the judicial system – the unity of judicial practice. Ensuring the stability and unity of judicial practice is one of the main problems facing the judiciary, primarily the Supreme Court. The existence of opposing legal positions of the Supreme Court negatively affects law enforcement and disorients lower courts in similar cases.

This work is devoted to scientific research and an in-depth search in the direction of studying the existing mechanism of conflict resolution in judicial practice. The goal is to improve this mechanism to meet the need to ensure everyone's right to a fair trial and society's expectations of reasonable predictability of court decisions.

The legislative mechanism for settling disputes in judicial practice is based on the activities of the Supreme Court. This activity consists in eliminating discrepancies existing in judicial practice, both by correcting errors and by providing concrete examples of law enforcement.

The methodological basis of the research was a set of modern general scientific and unique methods used in jurisprudence.

Today, in practice, the primary means of ensuring the stability and unity of judicial practice are the decisions of the Supreme Court, which form a conclusion on the application of legal norms in similar legal relations. In the conditions of the variability of domestic law, the law-making role of the Supreme Court has been proven, which must ensure the correct interpretation of the law from the standpoint of reasonableness and justice. At the same time, without effectively ensuring the stability and unity of the judicial practice of the Supreme Court itself, due to the precise definition of the grounds for the Supreme Court's departure from the existing legal position, the realization of this goal in practice is impossible.

This work summarizes practical approaches to the grounds for the Supreme Court's departure from the existing legal position that has already developed. Also, taking into account the judicial practice of the European Court of Human Rights and the Supreme Court, it is proposed that the grounds for the Supreme Court's departure from the existing legal position be regulated at the legislative level.

Key words: Supreme Court, legal opinion, legal position, judicial error, departure from legal opinion, procedural law, decision of the Supreme Court, legal opinion of the Supreme Court.

Вступ. Завдяки єдності та послідовності судової практики судові рішення стають передбачуваними, а рівень довіри суспільства до судової системи підвищується.

В Україні на законодавчому рівні провідна роль у формуванні сталості та єдності судової практики належить Верховному Суду. Наявність протилежних правових позицій Верховного Суду негативно впливає на правозастосування та дезорієнтує суди нижчих інстанцій у вирішенні подібних справ.

Дана робота присвячена дослідженню найбільш проблемного і дискусійного аспекту існуючого механізму забезпечення єдності та послідовності судової практики: підстав для відступу від існуючої правової позиції Верховним Судом. Можливість та допустимість зміни сформованої судової («прецедентної») практики Верховним

Судом, на перший погляд, саме по собі є негативним явищем з точки зору забезпечення єдності і сталості судочинства. Проте «заморожування» судової практики з плином часу неминуче призводить до виникнення ситуацій, коли попередні рішення Верховного Суду вже не відповідають сучасним реаліям, а їхнє застосування в таких умовах призводить до несправедливого вирішення справи. У зв'язку з цим постає питання про допустимість та можливість відходу від них, виправданість створення нової «прецедентної» практики, та підстав для цього.

Теоретичні та прикладні питання сталості та єдності судової практики досліджувалися в статтях багатьох фахівців різних часів. Проте чинне процесуальне законодавство, яке регулює існуючий механізм забезпечення єдності та сталості судової практики, діє лише з 2017 року.

Саме «новим» законодавством запроваджено можливість зміни Верховним Судом власного раніше виробленого правового висновку. Тому більшість попередніх досліджень проводились в умовах недостатності практики застосування цього законодавчого механізму.

У цій роботі узагальнені практичні підходи до підстав застосування відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції, що вже склалися, та запропоновано їхнє подальше урегулювання на законодавчому рівні.

Огляд літератури. В українській правовій системі судова практика ніколи офіційно не відносилася до джерел права, однак суди нижчих інстанцій завжди намагалися керуватися усталеною практикою вищих судів при вирішенні справ. Як зазначив О. Петришин [1, ст. 22], у радянські часи постанови Пленумів Верховних Судів СРСР і союзних республік видавалися як певні орієнтири для судового виконання. Тобто на науковому рівні було визнано прецедент тлумачення правових норм. Така ж практика збереглася і надалі, за часів незалежності України. Невраховання судами нижчих інстанцій тлумачення та праворозуміння, наведених у постановах Пленуму Верховного Суду України, призводило до скасування рішень цих судів в апеляційному чи касаційному порядку. Таким чином, судова практика вищих судів слугувала орієнтиром як для судів нижчих інстанцій, так і для правохоронних органів. Проте правова система нашої країни зараз змінюється.

Поступово судові рішення вищих судів стають обов'язковими. Як зазначають Д. Гетманцев та Н. Блажівська [2, 86], починаючи з 2015 року, зі змінами в законодавстві, у правозастосовній практиці посилилася роль висновків щодо застосування правових норм, викладених у постановах Верховного Суду. Згідно з нормами процесуальних кодексів, чинних до 2017 року, висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду України, мали бути враховані іншими судами загальної юрисдикції при розгляді справ під час застосування таких правових норм. Отже, на законодавчому рівні було закріплено обов'язковість висновків щодо застосування норм права. Проте суди нижчих інстанцій мали право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, за наявності відповідних причин.

В подальшому розвитку тенденція надання правовим позиціям, викладеним в рішеннях вищого суду, обов'язковості посилюється.

Наразі майже у всіх процесуальних кодексах закріплено, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду (ст. 242 КАС України, ст. 263 ЦПК України, ст. 236 ГПК України). Відповідно до ч. 6, 7 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус судів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, та мають враховуватися іншими судами при застосуванні таких норм права. А відступ або ж незастосування цих правових висновків є підставою для оскарження судових рішень у касаційному порядку, тобто судові рішення касаційного суду набувають майже «прецедентної» сили.

У пункті 45 Висновку № 11 (2008) про якість судових рішень Консультативною радою європейських суддів (далі – КРЕС) вказано, що у країнах континентального права судові рішення хоч і не мають ефекту прецеденту, але можуть бути цінними дороговказами для інших суддів, які стикаються з вирішенням схожої справи, коли йдеться про справи, в яких піднімаються широкі соціальні або вагомі юридичні питання. Тому виклад обґрунтування на основі детального дослідження розглянутих питань

права слід готувати з особливою ретельністю з тим, щоб воно відповідало очікуванням сторін та суспільства [3].

За положеннями вітчизняного процесуального законодавства механізм врегулювання суперечок у судовій практиці передбачає активну роль у цьому процесі саме Верховного Суду.

Верховний Суд усуває розбіжності або шляхом виправлення помилок і неточностей при застосуванні окремих законодавчих норм або надає конкретний приклад щодо правильного, на його думку, тлумачення і застосування законодавчих норм. При чому законодавець створив процесуальний механізм подолання розбіжностей у правових підходах самого Верховного Суду шляхом створення розширених колегій для судового розгляду та певної ієрархії правових позицій Верховного Суду, якими необхідно керуватися при правозастосуванні.

Через єдність і послідовність у правозастосуванні Верховний Суд має сприяти правовій визначеності, яка гарантує передбачуваність змісту судових рішень і застосування правових норм.

У цьому контексті виник дискурс про необхідність досягнення єдності правозастосування самим Верховним Судом. Для цього Верховний Суд наразі розробляє чітку процедуру відступу від своїх раніше висловлених правових позицій.

Слід зазначити, що під відступленням від висновку у судовій практиці розуміється повна відмова Верховного Суду від свого попереднього висновку на користь іншого або ж конкретизація попереднього висновку із застосуванням відповідних способів тлумачення юридичних норм (пункт 45 постанови Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 у справі N 823/2042/16).

Наукових досліджень питання відступу від правових висновків Верховного Суду за чинним процесуальним законодавством небагато. Дискусійні питання цієї теми обговорюються, передусім, практиками. Доктринальні підходи виробляються безпосередньо суддями Верховного Суду (О. Кібенко, Я. Берназюком, Д. Луспеником).

Підтвердженням цьому є і слова судді Верховного Суду Яна Безназюка [4], що наразі завдання Верховного Суду – розвигати правову традицію, згідно з якою безмотивний, неаргументований відхід від власного правового висновку є неможливим; це забезпечить стабільність судової практики, авторитет Верховного Суду, а отже і судової влади в цілому.

Між тим на сьогодні закон не визначає конкретних підстав для відступу від висновку щодо застосування норм права, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду. Давайте спробуємо окреслити такі підстави, виходячи зі сформованої судової практики Верховного Суду, а також дослідити необхідність їхнього правового врегулювання на законодавчому рівні.

Методологія. Ключовим предметом цього дослідження є підстави для застосування відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції у контексті забезпечення єдності і сталості судової практики. Цей напрямок дослідження потребує певного набору методів.

Методологічною основою дослідження стала сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, які використовуються в юридичній науці. Вибір конкретних методів процесу дослідження залежав від етапу та мети пізнання, яка ставилася на тому чи іншому етапі пізнавальної діяльності.

Загальний рівень методології представлений методом діалектики, який є основним методом пізнання будь-яких явищ дійсності. Категорії діалектики – це універсальні логічні форми мислення, в яких відображаються ті загальні властивості, відношення і зв'язки, що існують в об'єктивній дійсності. Діалектичний метод дозволив зробити висновок, що сталість судової практики відображає постійний стан єдиного правозастосування, а також

дослідити діалектичну суперечність між правовою визначеністю і розвитком права.

Для узагальнення та розвитку цілісного бачення механізму вирішення неузгодженості у судовій практиці використано комплекс методів теоретичного пізнання. Наприклад, системний метод дав змогу розглядати сталість практики Верховного Суду як важливий елемент системи засобів забезпечення єдності судової практики. За допомогою методу абстрагування було отримано схематичне уявлення про відповідні правові позиції Верховного Суду. Методи аналізу, синтезу та індукції (логічний метод) дозволили визначити правові засоби забезпечення єдності судової практики та проаналізувати проблемні питання застосування Верховним Судом положень законодавства у подібних правовідносинах, узагальнити і виокремити підстави застосування відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції.

Також були використані спеціально-юридичні методи.

Формально-юридичний метод було використано для уточнення категорій і понять цього дослідження (зокрема, поняття відступу від правової позиції); формулювання існуючого механізму подолання неузгодженостей правових позицій Верховного Суду; визначення ієрархії правових позицій Верховного Суду. За допомогою методу державно-правового моделювання досліджувався процесуальний механізм забезпечення єдності судової практики та шляхом уявного, ідеального відтворення об'єктів виявлялися можливі шляхи удосконалення досліджуваного аспекту цього правового механізму.

Усі зазначені методи дослідження застосовувалися у взаємозв'язку та взаємозалежності, що сприяло всебічності, повноті, об'єктивності дослідження.

Результати і обговорення. За даними судової статистики протягом першого півріччя 2023 року із загальної кількості справ (144), які знаходилися на розгляді Великої Палати Верховного Суду (далі ВП ВС) у касаційному порядку, найбільшу кількість справ становили справи, які розглядалися з підстав необхідності відступити від висновку колегії, палати, об'єднаної палати, іншого касаційного суду. У першому півріччі 2022 та першому півріччі 2023 року ці показники склали 41% [5].

Загалом з грудня 2017 року (тобто з початку діяльності Великої Палати) по січень 2023 року, ВП ВС здійснила відступ від попередніх правових позицій 165 разів. Зокрема, відступ від правових позицій ще Верховного Суду України відбувся 80 разів; відступ від правових позицій касаційних судів у складі Верховного Суду – 59 разів; відступ від правових позицій власне самої Великої Палати – 26 разів [6].

З наведеного випливає, що Верховний Суд, який обмежений у правозастосуванні горизонтальною дією своїх же правових висновків, часто-густо відступає від своїх попередніх правових висновків. Та чи виправдано це належними підставами?

Щоб відповісти на дане питання звернемося до чинного процесуального законодавства.

Положення статті 346 КАС України, статті 302 ГПК України, статті 403 ЦПК України та статті 434-1 КПК України майже однаково унормовують порядок і підстави для передачі справ на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду, вказуючи єдиною підставою для цього необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів, палати, об'єднаної палати, або викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати.

Крім того, у перехідних положеннях цих процесуальних кодексів також передбачено механізм узгодження прецедентної практики Верховного Суду та Верховного Суду України, який передбачає передачу справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо відповідна колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у поді-

бних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України.

Порядок такої передачі справи у всіх процесуальних кодексах є однаковим і передбачає прийняття відповідних ухвал.

Тобто процесуальним законодавством унормовано механізм і порядок відступлення від застосування норми права.

Між тим аналіз цих процесуальних норм свідчить, що чинне законодавство не визначає чітких підстав для відступу від висновку щодо застосування норм права, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду (чи Верховного Суду України).

Тому, досліджуючи це питання, звертаємось до практики його вирішення.

КРЕС у Висновку № 11 (2008) про якість судових рішень зазначила, що судді повинні послідовно застосовувати закон. Однак, коли суд вирішує відійти від попередньої практики, на це слід чітко вказувати в рішенні (пункт 49) [3].

Загальні підходи до визначення підстав для відступу, сформовані Верховним Судом, базуються на практиці Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), передусім, на §70 рішення ЄСПЛ від 18 січня 2001 р. у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» (Charman v. the United Kingdom), заява N 27238/95.

Відповідно до вказаного рішення ЄСПЛ наголосив на тому, що «в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом він не має відступати від попередніх рішень за браком належної для цього підстави» [7].

Такі підстави наведені ЄСПЛ, наприклад, у §35 рішення від 27 вересня 1990 року у справі «Коссі проти Сполученого Королівства» (Cossey v. United Kingdom), заява N 10843/84. У вказаному параграфі ЄСПЛ зазначив, що, хоча він формально не зв'язаний своїми попередніми рішеннями, такий курс є в інтересах правової визначеності та впорядкованого розвитку прецедентної практики Конвенції. Відступ від них може бути виправданий наявністю певних причин, наприклад, з метою гарантування того, що тлумачення Конвенції відображає суспільні зміни та відповідає умовам сьогодення [8].

В інших справах ЄСПЛ також зазначав, що відступи від принципу правової визначеності виправдані лише в разі необхідності та за обставин істотного і непереборного характеру (рішення від 31 липня 2008 року у справі «Проценко проти Росії», заява № 13151/04). Відступ від принципу правової визначеності допустимий не в інтересах правового пуризму, а з метою виправлення «помилки, що має фундаментальне значення для судової системи» (рішення від 23 липня 2009 року у справі «Сутяжник проти Росії», заява № 8269/02).

Таким чином, ЄСПЛ в своїй практиці характеризує причини для відступу як істотні, які мають непереборний характер, чи спрямовані на виправлення помилок фундаментального характеру, чи пов'язані зі змінами у суспільному житті.

В свою чергу, у вітчизняній судовій практиці вперше було визначено підстави для відступу від правового висновку Верховного Суду у постанові ВП ВС від 4 вересня 2018 року в справі № 823/2042/16. Такими причинами Верховним Судом було названо:

- ваді попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість);
- зміни суспільного контексту.

У цьому рішенні ВС зазначив, що з метою забезпечення єдності та сталості судової практики для відступу від висловлених раніше правових позицій Верховний Суд повинен мати ґрунтовні підстави: попередні рішення мають бути помилковими, неефективними або застосовані у цих рішеннях підхід повинен очевидно застаріти внаслідок розвитку в певній сфері суспільних відносин або їх правового регулювання, враховуючи зміни, що від-

булися в суспільних відносинах, у законодавстві, практиці ЄСПЛ [9].

Цей же перелік підстав для відступу був послідовно підтриманий у інших постановках ВП ВС, зокрема, від 05 грудня 2018 року у справах № 757/1660/17-ц (пункти 43, 44) і № 818/1688/16 (пункти 44, 45), від 15 травня 2019 року у справі № 227/1506/18 (пункт 54), від 29 травня 2019 року у справі № 310/11024/15-ц (пункти 44, 45), від 21 серпня 2019 року у справі № 2-836/11 (пункт 24), від 26 травня 2020 року у справі № 638/13683/15-ц (пункт 23), від 23 червня 2020 року у справі № 179/1043/16-ц (пункт 48), від 30 червня 2020 року у справах № 264/5957/17 (пункт 41) і № 727/2878/19 (пункт 39), від 07 липня 2020 року у справі № 712/8916/17 (пункт 35), від 09 вересня 2020 року у справі № 260/91/19 (пункти 58, 59), від 29 вересня 2020 року у справі № 712/5476/19 (пункт 40), від 09 лютого 2021 року у справі № 381/622/17 (пункт 41) та інших.

У постанові від 20.01.2022 р. у справі N 908/789/21 колегія суддів Касаційного господарського суду деталізувала, що обґрунтованими підставами для відступу від уже сформованої правової позиції Верховного Суду є, зокрема, 1) зміна законодавства (існують випадки, за яких зміна законодавства не дозволяє суду однозначно дійти висновку, що зміна судової практики можлива без відступу від раніше сформованої правової позиції); 2) ухвалення рішення Конституційним Судом України; 3) нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумачення судами (палатами, колегіями) норм права; 4) винесення рішення ЄСПЛ, висновки якого мають бути враховані національними судами; 5) зміни у праворозумінні, зумовлені: розширенням сфери застосування певного принципу права; зміною доктринальних підходів до вирішення складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин; наявністю загрози національній безпеці; змінами у фінансових можливостях держави [10].

Як зазначено в окремій думці суддів Ткача І. В., Власова Ю. Л., Катеринчук Л. Й., Пількова К. М., Прокопенка О. Б., Ситнік О. М. до ухвали ВП ВС від 15.03.2023 у справі № 909/578/17 (провадження № 12-6гс23), необхідність відступу від правової позиції Великої Палати Верховного Суду повинна мати тільки важливі підстави, реальне підґрунтя, суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності вагомості для цього причини, а метою відступу може слугувати виправлення лише тих суперечностей (помилки), що мають фундаментальне значення для правозастосування [11].

Таким чином, наведена судова практика свідчить, що певні підстави для відступу від попередніх позицій у загальних рисах окреслені самим Верховним Судом в процесі здійснення судочинства.

Водночас, оскільки об'єктивна необхідність такого відступу встановлюється у конкретній справі з урахуванням конкретних доводів сторін, відсутність у чинному процесуальному законодавстві чіткого переліку підстав для відступу від правової позиції призводить до правової невизначеності. А такі поняття, як неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість судових рішень, якими оперує ВС при визначенні підстав для відступу від правової позиції, є оціночними, що в свою чергу ускладнює їхнє тлумачення і застосування [12, с. 553].

Суб'єкт оскарження, виходячи саме з норм закону (а не судової практики), має розуміти та зазначити у касаційній скарзі підстави, які, на його думку, свідчать, що існуючий висновок Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах потребує видозміни, або від нього слід відмовитися, або ж уточнити, модифікувати певним чином з урахуванням конкретних обставин його справи. Те саме стосується і інших суб'єктів (колегій, палат, об'єднаних палат), які можуть ініціювати питання відступу.

Тому для удосконалення існуючого механізму врегулювання суперечностей у судовій практиці, з точки зору задоволення потреб у забезпеченні права кожного на

справедливий суд та очікувань суспільства щодо розумної передбачуваності судових рішень, стан неврегульованості підстав для відступу від правової позиції Верховним Судом потребує виправлення.

Крім того, законодавче введення критеріїв надання дозволу на оскарження у вигляді підстав для відступу від правової позиції означатиме, що рішення Верховного Суду має значення, яке виходить за межі окремої справи. Наразі завданням Верховного Суду є не стільки вирішити конкретний спір, а шляхом розгляду конкретного спору та перевірки окремого процесуального судового рішення надати тлумачення, як правильно застосувати норму матеріального (чи процесуального) права, що була неадекватно застосована судами, з тією метою, щоб надалі спрямувати судову практику в єдиноподібне правильне русло. Такі критерії відбору у вигляді підстав для відступу від правової позиції гарантуватимуть, що Верховний Суд розглядатиме лише справи, які мають прецедентну цінність. Тобто встановлення в законі чітких підстав для відступу сприятиме відходу від ролі Верховного Суду як суду «повторної апеляції», що було однією з цілей реформування судової системи.

Як було зазначено вище, Верховний Суд у згаданих вище судових рішеннях надав лише загальні риси, які можуть бути покладені у підґрунтя для законодавчого визначення підстав для відступу від правових позицій, віднівши до них вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість), а також зміни суспільного контексту.

Так що конкретно може бути підставою для відступу ВС від попередньої правової позиції? Очевидно, що не будь-яка судова помилка Верховного Суду або невірне тлумачення закону можуть бути підставою для відступу від попередньої правової позиції.

Доречним при наданні відповіді на це питання буде звернутися до Висновку КРЕС № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону.

У пунктах 30, 31 Висновку № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону КРЕС зазначила, що забезпечення рівності, єдиного тлумачення й застосування закону не повинні призводити до негнучкості закону та виникнення перешкод для його розвитку. Таким чином, вимога «подібні справи мають розглядатися подібно» не повинна сприйматися як абсолютна. Розвиток судової практики як такої не має протиставлятися належному відправленню правосуддя, оскільки неспроможність розвитку й адаптації судової практики створюватиме ризик перешкоджання реформуванню або вдосконаленню права. **Зміни в суспільстві** можуть викликати необхідність нового тлумачення закону і, таким чином, призвести до відмови від прецеденту, який вже існує. Більше того, **рішення наднаціональних судів та органів, створених на підставі міжнародних договорів (таких як Суд ЄС або ЄСПЛ)**, часто також мають своїм наслідком необхідність відкоригувати національну судову практику. **Необхідність удосконалення попереднього тлумачення закону** може бути ще однією причиною для відхилення від судової практики. Щоправда, це має відбуватися виключно в разі **гострої необхідності перегляду відповідної практики суду**. КРЕС вважає, що принципи правової визначеності та передбачуваності мають підтримувати презумпцію того, що питання права, з приводу якого вже встановлена судова практика, не повинні переглядатися. Отже, чим більше буде напрацьовано судової практики щодо певного правового питання, тим більший тягар наведення переконливих причин ляже на суддю, який відходить від цієї практики [13].

На підставі аналізу приведених висновку КРЕС, практики ВП ВС, ЄСПЛ пропонуємо наступні підстави для відступу ВС від попередньої правової позиції.

Відступу від попередньої правової позиції потребують ситуації, коли норму закону необхідно застосувати до нових чи істотно змінених суспільних відносин,

якщо попереднє тлумачення підчас застосування закону є неможливим через те, що воно поводить до очевидно несправедливого вирішення справи або ж суперечить духу цього закону, тобто коли внаслідок попереднього тлумачення закону втрачається зміст правової норми.

Крім того, виправдання є відступ від попередньої позиції, у зв'язку із винесенням ЄСПЛ рішення щодо застосування чи тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція) у подібних правовідносинах, яке впливає на застосування національного законодавства.

Щодо вад попереднього рішення, то, як було зазначено вище, не будь-яка судова помилка є приводом для зміни у правозастосуванні. Лише у разі гострої необхідності допускається перегляд відповідної практики суду з підстав неефективності, неясності, неузгодженості, необґрунтованості, незбалансованості чи помилковості попереднього правозастосування. У цьому контексті слід зазначити, що Верховний Суд є вищим судом в судовій ієрархії, тому якості його рішень має приділятися особлива увага, а відтак їхні вади мають стати скоріше виключенням, аніж нормою, яка потребує специфічного механізму виправлення.

Зовсім спірним є питання, порушене у наведеному вище постанові від 20.01.2022 р. у справі N 908/789/21 колегії суддів Касаційного господарського суду: чи можуть бути підставами для відступу від правової позиції зміна законодавства чи ухвалення рішення Конституційним Судом

України? В даних випадках мова йде скоріше про необхідність творення нової правової позиції щодо застосування іншої норми права, аніж відступу від попередньої.

Останній висновок узгоджується із поглядами інших практикуючих правників. Так, суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Стародуб О. на підставі аналізу чинних норм законодавства та судової практики також робить висновок, що зміна законодавства (в тому числі внаслідок його неконституційності) передбачає формування нових висновків Верховного Суду, а не відступ від своїх попередніх висновків [14].

Таким чином, дане дослідження ще раз показує, що відбувається парадигмальна зміна у правовій системі України в цілому та її наближення до англосаксонської системи права, в якій судовий прецедент є джерелом права. Судові рішення Великої Палати Верховного Суду істотно впливають на єдність практики вирішення правових конфліктів. Цей орган має вказувати шляхи для вироблення єдності підходів застосування законів безпосередньо через правозастосування, виправляючи помилки, допущені судами нижчих інстанцій, і надаючи конкретні приклади правозастосування. Запропоноване у дослідженні врегулювання на законодавчому рівні підстав застосування відступу Верховним Судом від існуючої правової позиції здатне подолати необґрунтовані розбіжності судової практики під час застосування норм права самим Верховним Судом. Між тим потрібна подальша робота в напрямку забезпечення судової дисципліни при врахуванні правових позицій Верховного Суду судами нижчих інстанцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петришин О.В. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 2016. №10. с. 20-27.
2. Гетманцев Д., Блажівська Н. Судові доктрини, що потребують перегляду з адміністративно-процесуального погляду. *Право України*. 2018. №2. С. 84-101. URL: <https://doi.org/10.33498/loiu-2018-02-084> (дата звернення: 19.03.2024)
3. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень. Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення 18.03.2024)
4. Берназюк Я. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/986409/> (дата звернення 18.03.2024)
5. Аналіз стану здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду в першому півріччі 2023 року. Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_VP_VS_1_pivrg_2023.pdf (дата звернення 18.03.2024)
6. Хрипун В. Верховний Суд розповів, скільки разів його Велика Палата відступала від попередніх правових позицій. *Судово-юридича газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/260466-verkhovnyu-sud-rasskazal-skolko-raz-ego-bolshaya-palata-otstupala-ot-prezhnix-pravovykh-pozitsiy> (дата звернення 19.03.2024)
7. Chapman v. The United Kingdom. Application no. 27238/95. 01.18.2001.
8. Cossey v. The United Kingdom. Application no.10843/84.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду в справі № 823/2042/16 від 04.09.2018 р. Ліга-закон: вебсайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77969515> (дата звернення 18.03.2024)
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 січня 2022 року у справі №908/789/21. Реєстр судових рішень: вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102736099>(дата звернення: 18.03.2024)
11. Окрема думка суддів Ткача І. В., Власова Ю. Л., Катеринчук Л. Й., Пількова К. М., Прокопенка О. Б., Ситнік О. М. до ухвали Великої Палати Верховного Суду від 15.03.2023 у справі № 909/578/17 Реєстр судових рішень: вебсайт. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/112896758> (дата звернення 18.03.2024)
12. Хоцяновська Н.Ф., Назаров В.В. Відступ від правового висновку Верховного Суду в кримінальних провадженнях: правове регулювання й практичні проблеми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 551–555. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/144> (дата звернення: 19.03.2024).
13. Висновок № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. Вища рада правосуддя: вебсайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinion_20_ua.pdf (дата звернення 18.03.2024)
14. Стародуб О. Відступ від висновків Верховного Суду. Окремі аспекти практичного застосування статті 346 Кодексу адміністративного судочинства України (мультимедійна презентація). Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_vidstup_visn_VS_st_346.pdf (дата звернення: 19.03.2024)
15. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на судову систему. Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Praktika_VPVS_vustyp.pdf (дата звернення 18.03.2024)
16. Кібенко О. Відступ Великої Палати Верховного Суду від існуючих правових позицій: процедури, підстави, проблеми (мультимедійна презентація). Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд : вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_%2007_12_2020.pdf?fbclid=IwAR3inHRqjUVdN35GIB3w6qyLY4fevxQdUmMg_LjfiYcwi7zVVUKm4oJTyA (дата звернення: 19.03.2024)
17. Кібенко О. Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129294-novi-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-zabezpechennya-yednosti-sudovoyipraktiki> (дата звернення: 19.03.2024)
18. Савенко М. Д. Буква і дух у тлумаченні правових норм / М.Д. Савенко. // *Наукові записки НаУКМА*. 2008. Т. 77: *Юридичні науки*. С. 13-16. Електронний інституційний репозитарій Києво-Могилянської академії: вебсайт. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6287> (дата звернення: 19.03.2024)